

Irodalom

Adorján Ilona (1996): *Hangképzés, énektanítás*. Eötvös József Kiadó, Budapest.

Carreras, J. (1990): *Lélekből énekelni*. Budapesti Tavasz Fesztivál, Budapest.

Kerényi Miklós György (1985): *Az éneklés művésze-te és pedagógiája*. Zeneműkiadó, Budapest.

Nádor Magda (2004): *Nem egyformán lélegzünk!* Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest.

Altorjay Tamás
Szegedi Nemzeti Színház – SZTE, BTK,
Neveléstudományi Doktori Iskola

Erkölcsei folyóiratok – a felvilágosult Pozsonyban

A felvilágosodás eszméjét a magyarországi sajtóba német nyelvű folyóiratok hozták be. Az újságírás révén a politikai eseményekről való tudósítás szélesebb körökhöz tudott eljutni, a folyóiratok azonban az irodalmi és tudományos élet újdonságairól is beszámoltak, hosszabb értekezések, esszék formájában, sőt könyvismertetéseket is közöltek, ami persze olvasóként szűkebb köröket célt meg.

A magyarországi német nyelvű hirlap- és folyóiratirodalom megindításában a pozsonyi Karl Gottlieb Windischnek, a város későbbi polgármesterének volt döntő szerepe. A 18. század végi többnyelvű, többkultúrájú Pozsony sorsára döntő hatással volt II. József azon intézkedéssorozata, melynek következtében a Helytartótanácsot és a Királyi Kamarát, vagyis a legfelsőbb igazgatási és pénzügyi hatóságokat 1784-ben Pozsonyból Budára költöztették át. A fejlett zenei és színházi kultúrával, nyomdákkel rendelkező város ezután fokozatosan a Habsburg-birodalom földrajzilag közel lévő központjához, az amúgy is kultúráközvetítő szerepet betöltő Bécshez orientálódott.

Jozef Tanzer a *Preßburger Zeitung* két úgynevezett erkölcsi melléklapja, a *Der Freund der Tugend* (1767–1769) és a *Der vernünftige Zeitvetreiber* (1770) kultúrtörténeti helyének meghatározására vállalkozik 2008-ban megjelent kötetében, valamint kiadjuk, Karl Gottlieb Windisch könyvtárát ismerteti. A szerző sok aspektusból elemzi azt a közeget, amelyben a tárgyalt periodikumok létrejöttek. Bécs és Pozsony összehasonlításakor részletesen bemutatja a színházak műsorában fellel-

tő azonosságokat, kitér a városi társas élet színhelyeire, a kávéházakra, sétaterekre, egyesületekre, a szabadkőműves páholyok tevékenységére, bemutatja a város kulturális jelentőségét növelő kitűnő iskolákat, gimnáziumokat és bevezetője végén elérkezik az első periodikumok számbavételéhez.

Tanzer európai összefüggésbe helyezve és széles szakirodalmi ismereteket felvulnaltatva mutatja be az észak-, illetve közép-európai országokhoz képest késve, a 18. század 60-as éveitől jelentkező és a felvilágosodás legjelentősebb terjesztőjévé váló folyóirat típus, az erkölcsi hetilap bécsi és pozsonyi elterjedését. Ezek után tér rá Karl Gottlieb Windisch tevékenységének méltatására, akiről máig egyetlen, Fritz Valjavectól származó, német küldetéstudattól átítatott, 1936-ban Budapestet kiadott monográfia áll rendelkezésre. A Windischről alkotott ismereteket jelentősen árnyalja levelezésének 2003-as kiadása Andrea Seidler által.

Két fő téma köré csoportosítja mondani-valóját, ezek a két folyóirat célkitűzései és kommunikációs stratégiájuk (vagyis hogy milyen rétegeknek készültek az adott lapok), valamint a felvilágosodás általuk elképzelt

és népszerűsített nőideálja bemutatásának témaköre. Rögtön leszögezi, hogy a korábbi szakirodalommal szemben a *Der vernünftige Zeitvertreiber*, mely a *Der Freund der Tugend* után jelent meg a főlap mellékleteként, nem tartja folyóiratnak: formailag nem teljesíti ugyanis a felvilágosodás erkölcsi folyóiratainak tipológiai követelményeit, hiszen nincs fiktív szerzője és nem közölnek benne olvasói leveleket. Nem jelent meg periodikusan, terjedelme nem volt kötött, formátuma is változott.

Tartalma azonban megfelelt az alapítványnak, szórakoztatva nevelt. Ezért ő inkább egy lazán összeállított olvasókönyvnek tartja, erre utal a teljes cím (*Der vernünftige Zeitvertreiber oder gesammelte Schriften zum Nutzen, und Vergnügen*), valamint az a tény is, hogy a Széchényi Könyvtárban sem periodikumként, hanem könyvként van nyilvántartva. Ez a helyzet azonban jelenleg már nem áll fenn, a rekatalogizálás folyamatában a *Der vernünftige Zeitvertreiber* periodikum jelzetre került,

bár ez Jozef Tanzer tartalmi érvekkel alátámasztott megállapítását nem befolyásolja. Tanzer leszögezi, hogy Windisch lapjaihoz nem a bécsi erkölcsi folyóiratokat vette mintául, amelyek közül némelyiknek (*Die Welt*) munkatársa is volt, hanem angol és német példákat követett, melyre bizonyítékkal szolgál, hogy azok az ő személyes könyvtárában is megtalálhatóak voltak.

Érdekes még, hogy Windisch a folyóirat megjelenésének hirdetését nem a főlapban, a *Preßburger Zeitung*ban tette közzé, hanem a bécsi újságban, a *Wienerisches Diarium*ban, vélve, hogy így szélesebb

körben hívhatja fel rá a figyelmet. Az erkölcsi hetilapokhoz hasonlóan a pozsonyiak is kerültek minden aktuális (főleg politikai) témát, valamint minden „helyhez” kötött, ez esetben Pozsonnyal kapcsolatos esemény említését, tárgyalását. Ami viszont az észak- és középnémet protestáns lapokhoz köti a két pozsonyi hetilapot, az a vallás, a hit kérdései, amit a bécsiek nem tematizáltak. A hetilapok egyik fő olvasói rétege a női olvasóközönség volt, akiknek szórakoztatása és nevelése

egyik alapvető célja volt a szerkesztőnek. Míg a korai felvilágosodás a nő szerepét az anyaságban látta kiteljesedni, a késői felvilágosodás már férjének egyenrangú partnereként kezeli a nőt, aki a háztartást vezeti (amihez szintén kell bizonyos fokú képzettség) és neveli a gyermekeket. Mindez a polgárság értékrendje megszilárdulásának és az arisztokratáktól való elhatárolódásának folyamatába épült be. Jozef Tanzer igen alapos elemzésben mutat rá, hogy a pozsonyi lapok,

amelyek a fent leírt módon látták a nők szerepét, abban a tekintetben is eltértek a bécsi erkölcsi hetilapoktól, amelyek inkább francia előképeikhez hasonlítottak, hogy azok a nőnek pusztán a jó erkölcs megtestesítője szerepét juttatták.

Jozef Tanzer külön fejezetben vizsgálja a Windisch erkölcsi hetilapjaiban közvetített művészet- és poétikafelfogást. Arra a felvilágosodás által feltett kérdésre, hogy a művészetnek szenvedélyeket kell-e keltenie, vagy nemesítenie, fejlesztenie kell az erkölcsöt, Windisch válaszul lapjaiban az utóbbi mellett teszi le a voksot. Windisch

A hetilapok egyik fő olvasói rétege a női olvasóközönség volt, akiknek szórakoztatása és nevelése egyik alapvető célja volt a szerkesztőnek. Míg a korai felvilágosodás a nő szerepét az anyaságban látta kiteljesedni, a késői felvilágosodás már férjének egyenrangú partnereként kezeli a nőt, aki a háztartást vezeti (amihez szintén kell bizonyos fokú képzettség) és neveli a gyermekeket. Mindez a polgárság értékrendje megszilárdulásának és az arisztokratáktól való elhatárolódásának folyamatába épült be.

zsenifelfogása, a tökéletesre való törekvése az ő modern esztétikai elképzelését mutatja kifejezésre a *Der Freund der Tugend*ben megjelent elméleti írásában, melyben kifejti álláspontját, hogy a művészet nem pusztán a racionális megismerés, a nevelés eszköze, hanem a lélek további területeinek, az ott játszódó rejtett folyamatoknak a feltárásához is hozzájárulhat.

A hetilapok szépirodalmi közléseit (elbeszéléseket, főleg a *Der vernünftige Zeitvertreiben*ben, valamint költeményeket) világos, közérthető stílus jellemzi, Windisch az olvasóközönség igényeinek kielégítése vezette, már csak a lap eladhatósága miatt is. A pozsonyi hetilapokban Windisch elsősorban az angol felvilágosodás szerzői közül Pope-ot és az olasz Metastasiót népszerűsítette, gyakran saját, illetve mások általa átdolgozott fordításainak közlésével. Tanzer rámutat a versek prózai fordításának stílári problémáira. A szerző Windisch erkölcsi hetilapjainak igazodási pontjait egyértelműen az észak-és középnémet eszmekörben és nem a hasonló bécsi lapokban találja meg. Végezetül rámutat Windisch lapjainak ösztönző hatására a magyar és szlovák/cesh fordításirodalom létrejöttében.

A következő fejezetben az „autodidakta” Windischnek a brünni levéltárban található könyvgyűjtemény-jegyzéke alapján ismerteti a sajnos ma már nem fellelhető könyvtár mintegy 1182 kötetet kitevő (nyomatott és kéziratos könyvek, folyóiratok, térképek) állományát. Windisch könyvtárából sok kötetet használt forrásul az általa kiadott folyóiratokban megjelentetett írásiban. Magánkönyvtára tükrözi személyes érdeklődését, de fellelhetők benne a magyarországi protestáns értelmiség általánosan kedvelt olvasmányai is. Ahhoz, hogy a tanulmány szövegében ismertethesse a könyvtárat, anyagának tudománysszakok szerinti bemutatásához a címek csoportosítását Tanzernek kellett elvégeznie, ugyanis az 1792-ben készült könyvjegyzék nem tükrözi, hogy a könyvanyag téma szerint, illetve nagyság szerint lett volna rendezve, pusztán az öt dobozban kétsorososan elhelyezett cédulákon feltüntetett adatokat tartalmazza, amelyeket aztán a könyv végén

függelékben az eredeti elhelyezés rendjében és az eredeti számozás szerint közöl a szerző. Windisch könyvtárának zömét a kortársak munkái tették ki, nem bibliofil könyvgyűjtő volt, a könyveket munkájához használta, olvasta. Tanzer Windisch többnyelvűsége bizonyítékául mutatja be Windisch egy rövid levelét, melyet hat nyelven írt, s melynek végén viccesen meg is dicséri saját magát nyelvtudása miatt. Windisch könyvtárának összetétele hasonlít a felvilágosodás német protestáns képviselőinek könyvtáraiéhoz, ez is bizonyítéka annak, hogy tájékozódási pontja inkább Németország és nem Bécs volt.

Jozef Tanzer munkája sokban hozzájárul a pozsonyi erkölcsi folyóiratok árnyaltabb, jobb megismeréséhez, és több helyütt helyesbíti a szakirodalom néhány, ma már elavultnak, túlhaladottnak minősíthető megállapítását. Csak megjegyezzük, hogy Busa Margit bibliográfiája nem ismeri – csak irodalom alapján – a *Der Freund der Tugend* 1769-es évfolyamát, a *Der vernünftige Zeitvertreibert* szintén nem látta, sőt a magyar sajtótörténetben a róla szóló cikkben Kókay is azt írja: „példányai napjainkig nem ismertek”. Kókay a folyóiratok előképeinek Gottsched lapjait tekinti, amit azonban Tanzer egyértelműen nem fogad el. Igaz azonban, hogy a magyar kutatók munkáinak megjelenése óta sok új publikáció látott napvilágot, sőt a mai világban nem jelent problémát a szóbajöhető példaképek példányainak autopszia alapján történő leírása Európa nagy könyvtáraiban. Tanzer kitűnő és alapos munkájában nemcsak sajtótörténetileg tárja fel a kelet-közép-európai felvilágosodás e meghatározó hetilapjait, „porolja le e kulturális szuvenírokat”, hanem elemzi közvetítő szerepüket és kijelöli irodalomtörténeti helyüket.

Tancer, Jozef (2008): *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Edition lumière, Bremen.

Rózsa Mária
Országos Széchényi Könyvtár